

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

УДК 027.7:378.4(477.43)(09)

*С. А. Копилов,
м. Кам'янець-Подільський*

БІБЛІОТЕКА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА: ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

Процес створення й організації діяльності бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, яка невдовзі відзначатиме 100-річчя від часу заснування, мав свої особливості. По-перше, книгозбірня не мала початкового базового фонду; по-друге, її створення розпочалося вже наприкінці 1918 р., тобто за два місяці до початку занять в університеті. На той час губернське місто Кам'янець-Подільський, яке зазнало значного руйнівного впливу від подій світової війни, було покликане часом і потребою національного відродження стати університетським центром краю з населенням понад 4 млн. осіб і працювати для задоволення культурно-освітніх потреб галицьких і буковинських українців, що проживали по сусідству.

Першим керівником бібліотеки новостворюваного університету 1 вересня 1918 р. було призначено Івана Григоровича Сливку¹. Приват-доцент кафедри української літератури Л.Т. Білецький, який прибув до університету 1 вересня того ж року, згадував: «Тут зустрів мене Іван Сливка, що на перші часи пізніше завідував бібліотекою, а тепер був безпосереднім сторожем майна, що звозилося до помешкання, книжок, які лише збиралися до купи»².

Невдовзі місто опинилося у воєнній блокаді й купувати книги за його межами ставало все важче, а згодом – і зовсім не можливо. Місцева влада і сформована нею університетська комісія, ініціювали передачу книг і періодичних видань до новоствореної книгозбірні з фондів бібліотек навчальних закладів й інших установ, що розташовувалися в місті. Зокрема, губернський статистичний комітет передав бібліотеці 6660 книг, міська чоловіча гімназія – 2716, Подільське церковне історико-археологічне товариство – 120 книг і 59 стародруків. Крім того, бібліотеці Кам'янець-Подільського державного українського університету надіслали друковані видання окремі шкільні бібліотеки, Університет Св. Володимира, Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львова, що передало 408 томів³.

Для поповнення фондів університетської бібліотеки ректор Іван Огієнко звернувся до патріотично налаштованих громадян докласти свою «долю до збудування нового культурного огнища і подарувати в бібліотеку університету книжок, що в їх тепер відчувається особлива потреба і що їх тепер немає змоги придбати навіть за великі гроші»⁴. Керівник навчального закладу був прикладом для всіх і перший передав частину книг із особистої книгозбірні. Його наслідували професор П. Бучинський, подарувавши 273 книги, Софія Русова – 642,

М. Хитьков – 2230⁵. Батько Олімпіади Пашенко, яку один із лідерів патріотично налаштованої української інтелігенції Поділля В. Приходько назвав головним ініціатором повстання українського державного університету в Кам'янці-Подільському, Михайло Федорович подарував університету книжкову колекцію, зібрану ним за 40 років педагогічної діяльності, ще й напросився упорядковувати фонд⁶. Згодом університетську бібліотеку поповнювали за рахунок книгозбірень спустошених поміщицьких маєтків, видання підручників, курсів лекцій, навчальних посібників, підготовлених професорами і доцентами університету. На початку навчального процесу, за підрахунками професора В. Гериновича, бібліотека нараховувала 1686 книг⁷, а на час реорганізації університету – 35951⁸.

Бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету вирізняло й те, що в організації її діяльності важливу роль відіграли особистості, які згодом стали видатними бібліотекознавцями, бібліографами. Насамперед, Іван Огієнко, який вагомо поцінував бібліотечну справу. Він запросив на посаду організатора і фактичного керівника бібліотеки свого колишнього вчителя з Брусилів Івана Сливку, який мав досвід створення двох книгозбірень: у Брусиліві – шкільної, в рідному містечку Тальному – бібліотеки-читальні для дорослих. Розуміючи, що І.Г. Сливка не має вищої освіти, він надав йому статус помічника бібліотекаря, сподіваючись підібрати на посаду бібліотекаря більш кваліфікованого працівника. На допомогу йому було призначено відомого бібліофіла, організатора Спархіяльної бібліотеки та бібліотеки Давньосховища Ю. Сіцінського. Саме він з 9 листопада 1918 р. до 20 лютого 1919 р. працював помічником бібліотекаря, а з 27 серпня 1919 р. – головою бібліотечної комісії та всіляко сприяв формуванню фонду й нормативно-правової бази функціонування бібліотеки.

Після захоплення Києва денікінськими військами восени 1919 року до Кам'янця-Подільського перебралася низка відомих культурних і громадських діячів – письменників, артистів, книговедів, бібліотечних працівників. 25 квітня 1919 р. на посаду помічника бібліотекаря був призначений М. Ясинський, який у 1920-1922 роках і став керівником бібліотеки. Восени 1919 року посаду помічника бібліотекаря обійняв Л. Биковський – працівник Всенародної бібліотеки України.

У 1919 р. деякий час бібліотекарем працював приват-доцент М. Плевако – перший легітимний керівник книгозбірні. Крім того, в університеті Микола Антонович провів роботу щодо організації бібліографічного товариства, установчі збори якого відбулися 28 грудня 1919 р. Як згадував помічник бібліотекаря університету Л. Биковський, метою цієї організації було «формування наукової бібліографії творів українського красного письменства, фольклору, історії, літератури й критики». М. Плевако як керівник присвятив одну із своїх лекцій питанням бібліографії. Після цього життя товариства активізувалося. В січні-квітні 1920 р. було складено, наприклад, бібліографію праць Б. Грінченка та творів про цього яскравого письменника⁹.

У 1919 році працювати в університетській бібліотеці зголосився й керівник Української головної книжкової палати Ю. Іванов-Меженко, однак до обов'язків не приступив, оскільки терміново залишив Кам'янець-Подільський. 25 грудня 1920 року бібліотеку очолив С. Сірополко – відомий теоретик і практик бібліотечної справи. Таке суцвіття талантів творило бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету на засадах тогочасної теорії і практики бібліотечної справи. Їх зусиллями були підготовлені нормативні документи університетської бібліотеки – «Статут Бібліотечної ради», «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету»,

«Правила читальні». Було прийнято до вжитку децимальну бібліотечно-бібліографічну класифікацію, створено картковий каталог, а планування роботи книгозбірні, координувалося на щотижневих засіданнях Бібліотечної ради.

Завдяки проведеним упродовж 1919-1920 рр. організаційним заходам бібліотека навчального закладу отримала статус фундаментальної. У її роботі визначилася тенденція наближення книги до читача; було створено книжкові зібрання семінарів, окрему книгозбірню фізико-математичного факультету, що функціонують у складі університетської бібліотеки й дотепер. Роль особистостей у становленні бібліотеки, особливо ректора І. Огієнка, високо оцінив Л. Биковський, який, перебуваючи в еміграції, згадував: «Мав нагоду бачити, яка сильна, творча особовість ректора професора доктора Івана Огієнка вітала, як опікунчий дух, над бібліотекою. Можна сказати, що вона тому й стала головною установою Університету. Він дбав не тільки про її поповнення книгами, але й про її незалежну внутрішню організацію. При всьому своєму обтяженні обов'язками викладача, ректора-адміністратора, згодом головноуповноваженого уряду УНР – проф. Огієнко знаходив час на постійні наради з бібліотекарем Ст. Сірополком у бібліотечних справах. Незалежно від того частенько й сам навідувався до бібліотеки не тільки, як професор-читач, але й до радник в поточних бібліотечних справах. Наслідком того, університетська бібліотека відзначалася своїм порядком, організацією та докладністю в праці»¹⁰.

Упродовж 1919-1920 рр., оскільки Кам'янець-Подільський став тимчасовою столицею Української Народної Республіки, фундаментальна бібліотека університету виконувала місію державної книгозбірні. Її фондом користувалися службовці міністерств, відомств УНР, військові, які іноді допомагали колективу вирішувати бібліотечні справи. Як головноуповноважений уряду УНР, Іван Огієнко залучав їх до створення каталогу, а полковник Шандрук передав університету кількатисячну полкову бібліотеку. І це були непоодинокі факти.

За цей період університетська книгозбірня стала центром теоретичних бібліотекознавчих досліджень, де успішно поєднувалася теорія з практикою. Наші працівники виявили в тогочасній періодиці понад 30 бібліографічних публікацій Л. Биковського. В Кам'янці-Подільському Степан Сірополко видав українською мовою посібник «Народні бібліотеки», в якому зафіксував досягнення бібліотекознавства, розкрив значення, структуру, основні напрями, форми і методи створення та діяльності бібліотек в УНР. У Кам'янці-Подільському починав свої бібліографічні дослідження Михайло Ясінський – всесвітньовідомий теоретик і практик бібліотечної справи. Отже, можна стверджувати, що в 1923 р. бібліотека мала статус наукової.

Однією з особливостей функціонування університетської бібліотеки впродовж попереднього століття було те, що вона постійно закривалася, а згодом знову відкривалася, що негативно позначалося як на її фонді, так і організації роботи. Так, у 1921 р. через створення на базі університету інституту народної освіти та сільськогосподарського інституту бібліотечний фонд був поділений між цими навчальними закладами. Частина літератури ще в листопаді 1920 р. була вивезена за кордон до Тарнова, де стала основою «Бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету».

1935 року був закритий Кам'янець-Подільський державний педінститут, а його бібліотека передана до Ніжинського, Одеського, Черкаського, Київського, Бердичівського педінститутів, обласної бібліотеки, держархіву і краєзнавчому музею. В 1939 р. начальник УНКВС у Кам'янець-Подільській області Михайлов, який прийняв обласний архів, запитував вище керівництво, що робити з книгами педінституту, 8 тис. з яких знаходилося в архіві з 1935 року¹¹.

У 1939 році через брак педагогічних кадрів на Поділлі в Кам'янці-Подільському було відкрито учительський інститут, для бібліотеки якого книги закупляли в магазинах, у приватних осіб, замовляли у видавництвах, насамперед – твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна. На 1 січня 1941 р., за свідченням завідувача інститутської бібліотеки Боровикової, у її 10-тисячному фонді була тисяча книг із працями класиків марксизму-ленінізму¹². У звіті про роботу інституту за I семестр 1940-1941 навчального року зазначалося, що «бібліотека інституту бідна, різних книжок з підручниками 10678, брошур – 9262 шт.»¹³. Здебільшого цей фонд перейшов до створеного гітлерівцями в період окупації Інституту народної освіти, а після його закриття на початку 1943 р. книги розпоршилися по різних установах, але більшість з них потрапила до агрономічної школи.

Після звільнення міста від фашистських окупантів і відновлення роботи учительського інституту бібліотечний фонд довелося формувати заново. Частину книг передала міська бібліотека, 350 примірників надійшло з Києва, 2000 – з Москви, частину надіслав з Ермітажу професор Баранович, дещо закупили. Наприкінці першого повоєнного навчального року вдалося зібрати 3521 видання. 1948-1949 навчальний рік в учительському педагогічному інституті, розпочався з бібліотекою, що налічувала 16100 книг, а закінчувався з фондом 21997 документів¹⁴.

На початок 2015 р. в університетській бібліотеці зібрано документів лише на паперових носіях 968 тис., у її 4 абонементях і 9 читальних залах було обслуговано 22936 читачів. Колектив бібліотеки формує електронний ресурс. Ведеться бібліотекознавча робота в царині історії книгозбірні, персоналістики, узагальнення досвіду й пошуку шляхів удосконалення бібліотечної справи. З огляду на посилення краєзнавчої роботи, підготовки до перевидання історії міст і сіл у новій редакції, велика увага приділяється бібліотечному краєзнавству.

Сьогодні через брак коштів дещо сповільнилися темпи поповнення бібліотечних фондів. Паперовий носій інформації отримав потужного конкурента з боку електронних засобів накопичення, збереження й передачі інформації. Озброєні сучасною технікою – смартфонами, планшетами, ноутбуками – студенти рідше відвідують бібліотеки, падає документовидача та інші показники. Це ставить на порядок денний зміну парадигми розвитку бібліотеки, поступово перетворюючи її в інформаційний центр, у якому гармонійно поєднуються різні типи документів, є достатня кількість комп'ютерної та оргтехніки і вільний доступ до електронної інформації.

Такий курс обрала бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Триває формування електронного каталогу, що на сьогодні налічує понад 400 тис. бібліографічних записів. Формується електронна бібліотека, в університетську комп'ютерну мережу введено близько 19 тис. електронних видань. Формується репозитарій праць викладачів університету, у світову комп'ютерну мережу введено 1 тис. їх видань, якими користуються й читачі бібліотеки. Формування електронного ресурсу узгоджується з Хмельницьким методичним об'єднанням бібліотек: разом створюється зведений електронний каталог, укладається перелік статей наукових журналів. Плідно співпрацює бібліотека університету з Державною науково-педагогічною бібліотекою ім. В. Сухомлинського Академії педагогічних наук України.

Примітки:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.р.302, оп.3, спр.39, арк.2-236.
2. Білецький Л.Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / Л.Т. Білецький ; підг. тексту, вступ. стаття та імен. покажч. В.Р. Адамського. – Кам'янець-Поділ. : Медобори-2006, 2013. – С. 128.

3. Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту : іст. нарис / В.С. Прокопчук, Л.Ф. Філіпчук. – Кам'янець-Поділ. : Аксіома, 2009. – С. 17.
4. Сливка І. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету / І. Сливка // Свято Поділля. – 1918. – 22 жовт. – С. 7.
5. Завальнюк О.М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2007. – Т. 10. – С. 292.
6. Ляхощкий В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові... : книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В.П. Ляхощкий. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – С. 346.
7. Гериневич В.О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / В.О. Гериневич // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Т. 2. – С. 6.
8. Там само. – С. 18.
9. Биковський Л. Нова українська бібліографічна організація / Л. Биковський // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 20 травня. – Ч. 98. – С. 4.
10. Биковський Л. Книгарні – бібліотеки – академія : спомини (1918-1922) / Л. Биковський. – Мюнхен ; Денвер : Дніпрова хвиля, 1971. – С. 47.
11. Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України, ф.14, оп.1, спр.1829, арк.4.
12. Державний архів Хмельницької обл., ф.п.1475, оп.2, спр.322, арк.15.
13. Там само, арк.10.
14. Прокопчук В.С. Вказ. книга... – С. 255.

Отримано: 15.02.2014

УДК 027.7:378.4(477.43)«1918/1920»:061.2

*О. М. Завальнюк,
м. Кам'янець-Подільський*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У НАПОВНЕННІ ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ДОСВІД І УРОКИ (1918-1920 рр.)

Досліджується питання про роль громадськості у процесі формування книжкового фонду фундаментальної бібліотеки першої вищої школи на Поділлі – Кам'янець-Подільського державного українського університету, значення її зусиль для належного забезпечення підготовки фахівців необхідною науковою інформацією в складних умовах революції і воєнного протистояння.

Ключові слова: *фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету, І.І. Огієнко, громадськість, пожертви, книжковий фонд.*

Соціально-економічна криза в сучасній Україні, викликана воєнними і політичними причинами, вражає з-поміж інших і гуманітарну сферу, де через нестачу державного фінансування залишається без належної уваги, зокрема, бібліотечна мережа. Вона, на жаль, мало поповнюється новітньою літературою, а отже недостатньо задовольняє читацький інтерес (виняток становлять електронні бібліотеки), що неминуче позначається на духовному розвитку